

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی
دانشکده علوم سیاسی
پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M. A)
رشته مطالعات منطقه ای

موضوع:

جایگاه حج در روابط بین کشورهای اسلامی

استاد راهنما :

جناب آقای دکتر سیدعلی مرتضویان

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر سیدعلی طباطبایی

پژوهشگر :

روح الله فلاحي

سال تحصیلی:

تابستان ۹۲

تقدیم به :

سپاس بی‌کران پروردگار یکتا را که هستی‌مان بخشید و به‌طریق علم و دانش رهنمونمان شد و به‌همنشینی رهروان علم و دانش مفتخرمان نمود.

ماحصل آموخته‌هایم را تقدیم می‌کنم به پدر و مادرم عزیزم، که از نگاهشان صلابت، از رفتارشان محبت و از صبرشان ایستادگی را آموختم. به همسرم، که سایه مهربانی‌اش سایه سار زندگیم می‌باشد.

و تقدیم به استاد عزیزم مرحوم حجت الاسلام و المسلمین حاج شیخ حسنعلی کرباسی که به من معارف دین آموخت.

تشکر و قدردانی :

بدون شک جایگاه و منزلت استاد و معلم، اجل از آن است که در مقام قدردانی از زحمات بی‌شائبه او چیزی بنگارم یا واژه‌ای بر زبان جاری سازم تا سپاس خود را در وصف استادان خویش آشکار نمایم، که در طول دوره تحصیل از وجودشان فیض بردم.

خصوصاً از اساتید گرامی آقایان دکتر مرتضویان و دکتر طباطبایی بسیار سپاسگزارم چرا که بدون راهنمایی‌های ایشان تدوین این پایان‌نامه بسیار مشکل می‌نمود. همچنین از جناب آقای دکتر شیرازی که زحمت داوری این رساله را متقبل شدند، تشکر و قدردانی می‌نمایم.

همچنین شایسته است از حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای قاضی عسگر، که با در اختیار نهادن امکانات و منابع لازم در پژوهشکده حج و زیارت اینجانب را یاری فرمودند تقدیر و تشکر نمایم.

تعهدنامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب روح الله فلاحی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد به شماره دانشجویی ۸۸۰۸۳۷۴۳۰۰۰ در رشته مطالعات منطقه ای که در تاریخ ۹۲/۶/۳۰ از پایان نامه خود تحت عنوان جایگاه حج در روابط بین کشورهای اسلامی با کسب نمره و درجه دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم:

- ۱- این پایان نامه حاصل تحقیق رو پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.
- ۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
- ۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.
- ۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضاء:

بسمه تعالی

در تاریخ ۹۲/۶/۳۰

روح الله فلاحي دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات منطقه ای از پایان نامه خود دفاع نموده و با

نمره به حروف و با درجه مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

بسمه تعالی

دانشکده علوم سیاسی

این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشکده تهیه شده است

نام واحد دانشگاهی: تهران مرکزی کد واحد: ۱۰۱ کد شناسایی پایان نامه: ۱۰۱۲۰۸۱۴۹۱۲۰۲۷

عنوان پایان نامه: جایگاه حج در روابط بین کشورهای اسلامی

نام و نام خانوادگی دانشجو: روح الله فلاحی
شماره دانشجویی: ۸۸۰۸۳۷۴۳۰۰۰
رشته تحصیلی: مطالعات منطقه ای

تاریخ شروع پایان نامه: نیمسال اول ۹۱
تاریخ اتمام پایان نامه: ۹۲/۶/۳۰

استاد راهنما: جناب آقای دکتر سیدعلی مرتضویان
استاد مشاور: جناب آقای دکتر سیدعلی طباطبایی

آدرس و شماره تلفن: رفسنجان-خیابان شهید بهشتی جنوبی-کوچه شماره ۶-پلاک ۲۰ تلفن: ۰۹۱۲-۷۴۸۱۶۷۹

چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج به دست آمده):

پژوهش حاضر در پاسخ به این سوال است که «حج به عنوان یک فریضه عبادی - سیاسی چه نقشی می تواند در روابط بین کشورهای اسلامی ایفا کند؟» فرضیه تحقیق بر این باور است که مراسم حج می تواند نقشی تعیین کننده در گسترش روابط فرهنگی، سیاسی و اقتصادی بین کشورهای اسلامی داشته باشد. توضیح این که اسلام به عنوان یک دین جهان شمول رویکرد خاصی نسبت به ماهیت روابط انسان ها در سطح بین المللی دارد، در همین راستا علاوه بر تبیین اصول و مبانی، ابزارهای مناسب برای تحقق برنامه ها را نیز تشریح کرده است. یکی از راهکارهای کارآمد برای این منظور، آئین شگرف و پررمز و راز حج است که در این تحقیق مورد پژوهش قرار گرفته است. در فصل اول به بیان کلیات پرداخته شده است و برای ساختارسازی و کارآمدی موضوع، در فصل دوم مباحث تنوریک در خصوص روابط بین الملل فرهنگی و زمینه هایی که این نوع از روابط برای بهبود و گسترش سطح تعاملات بین کشورها ایجاد می کند، به عنوان مبانی نظری بحث بیان گردید. در فصل چهارم به بررسی ابعاد و ظرفیت های حج در سه حوزه فرهنگی، سیاسی و اقتصادی، براساس آیات و روایات پرداخته شده است و آثار و ظرفیت های این فریضه بزرگ، از این سه زاویه مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته که حاصل آن حکایت از جایگاه ویژه حج نزد شریعت اسلام و نیز آثار وضعی و عملی آن در زندگی مسلمانان سراسر جهان اسلام دارد. در واقع نشان داده که حج علاوه بر آنکه کانون معارف الهی است با داشتن ابعاد سیاسی، فرهنگی و اقتصادی تمرین یک زندگی اجتماعی با تنوع نژادی، فرهنگی، فکری و اعتقادی است که این سلوک جمعی و هدفمند الگویی برای همزیستی مسالمت آمیز توأم با امنیت و عدالت اجتماعی در تمام مراحل و شئون زندگی است. همچنین در ادامه به بررسی وضعیت موجود کشورهای اسلامی در بهره گیری از این همایش و کنگره جهانی اختصاص یافته و موانع بهره گیری حداکثری از این فرصت استثنایی نیز بیان شده است.

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهشنامه دانشکده مناسب است _ مناسب نیست تاریخ و امضاء

فهرست مطالب

۱	فصل اول: کلیات و مفاهیم
۲	مقدمه
۳	۱-۱ بیان مسئله
۴	۲-۱ اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن
۴	۳-۱ سوال تحقیق
۴	۴-۱ فرضیه تحقیق
۴	۵-۱ روش تحقیق
۴	۶-۱ روش گردآوری اطلاعات
۴	۷-۱ متغیرهای تحقیق
۵	۸-۱ تعریف مفاهیم
۷	۹-۱ سازماندهی تحقیق
۷	۱۰-۱ مروری بر ادبیات تحقیق
۱۲	فصل دوم چهارچوب نظری
۱۳	۱-۲ مبانی تئوریک روابط بین الملل فرهنگی
۱۳	۲-۲ تعریف فرهنگ
۱۵	۳-۲ مفهوم فرهنگ در عرصه بین الملل
۱۶	۴-۲ فرهنگ و سیاست خارجی
۱۷	۵-۲ رابطه فرهنگ و سیاست در عرصه نظام بین الملل
۱۸	۶-۲ نقش و جایگاه فرهنگ در نظریات غالب روابط بین الملل
۲۲	۷-۲ راهبرد یا استراتژی فرهنگی
۲۷	۸-۲ راهکارهای افزایش تبادل فرهنگی
۲۸	۹-۲ آثار و پیامدهای روابط فرهنگی بین المللی بر روابط سیاسی و تجاری
۲۹	۱۰-۲ پدیده‌های فرهنگی فراملی عاملی برای همگرایی
۳۰	۱۱-۲ جایگاه فرهنگ و دین در عصر جهانی شدن
۳۷	۱۲-۲ دین در اولین روایت‌های نظریه جهانی شدن

۳۹	۱۳-۲ تعارض با فرهنگ و دین، معضل اساسی نظریات غربی جهانی شدن
۴۱	۱۴-۲ ویژگی‌ها و مشخصه‌های مهم جهانی شدن
۴۱	۱۵-۲ اسلام و جهانی شدن
۴۲	۱۶-۲ ویژگی‌های جهانی شدن اسلام
۴۳	۱۷-۲ اسلام و جهانی شدن؛ تضاد یا فرصت
۴۴	۱۸-۲ بررسی سطوح تحلیل پژوهش
۴۷	۱۹-۲ امت به مثابه «سطح تحلیل» در روابط بین الملل
۴۷	۲۰-۲ عقیده و فرهنگ عنصر جوهری امت
۴۸	۲۱-۲ وجه تمایز و مزیت سطح تحلیل «امت» با دیگر سطوح سنتی
۵۱	فصل سوم رویکردهای نظری و اصول روابط بین الملل در اسلام
۵۳	۱-۳ مبانی و رویکردهای نظریه اسلامی به روابط بین الملل
۵۶	۲-۳ فقه سیاسی
۵۷	۳-۳ فقه سیاسی دستگاہی فراتر از مرزها و حکومت‌ها
۵۸	۴-۳ بررسی اصول و مبانی سیاست‌های بین الملل در اسلام
۷۰	۵-۳ برخی اصول اقتصادی اسلام در روابط بین الملل
۷۳	فصل چهارم: بررسی و شناخت ابعاد حج
۷۷	۱-۴ ابعاد سیاسی و اجتماعی حج
۹۲	۲-۴ ابعاد اقتصادی حج
۱۰۳	۳-۴ ابعاد فرهنگی حج
۱۱۱	فصل پنجم: بررسی وضعیت موجود کشورهای اسلامی در بهره‌گیری از حج

۱۱۲	۵-۱ وضعیت سیاسی موجود و حاکم بر حج
۱۲۰	۵-۲ بررسی وضعیت اقتصادی کشورهای اسلامی عضو سازمان کنفرانس اسلامی
۱۳۳	۵-۳ حج و همگرایی اقتصادی کشورهای اسلامی
۱۳۸	۵-۴ ابزارهای همگرایی و همکاری اقتصادی در حج
۱۴۲	۵-۵ وضعیت موجود روابط فرهنگی در حج
۱۴۶	۵-۶ موانع موجود برای بهره‌گیری حداکثری از فرصت حج
۱۵۰	نتیجه‌گیری
۱۵۸	منابع و ماخذ
۱۶۳	جداول

فصل اول:

کلیات و مفاهیم

مقدمه

حج میراث انبیای الهی و یادگار ابراهیم خلیل الله است، که از ارکان دین اسلام به شمار می‌رود و تبلور کامل اسلام در لباس جامع معنویت و سیاست، و نمایشگر همایشی بی‌شمار از مسلمانان و پیروان قرآن کریم از نواحی مختلف دنیا است. این آئین علاوه بر آن‌که کانون معارف الهی است و آثار روحی و معنوی آن در زندگی فردی هر حاجی تاثیرگذار است، دارای ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در سطح جهانی و بین‌المللی می‌باشد و نمونه‌ای از وحدت و انسجام اسلامی است که نمایش اقتدار جامعه اسلامی را به تصویر می‌کشد.

اگر قدرت را توانایی عملی کردن خواسته‌ها به‌رغم مخالفت دیگری بدانیم و یا آن را توانایی فکری و عملی برای ایجاد شرایط و نتایج مطلوب در نظر بگیریم؛ حج نمایان‌گر قدرت و توانایی اجتماعی - سیاسی اسلام است؛ قدرت برآمده از اجتماع مومنین در سایه ایمان، که می‌توان در مناسبات جهانی و چالش‌های پیش‌روی امت اسلام بهره‌های فراوانی از آن به دست آورد.

سالانه در موسم حج دو تا سه میلیون نفر مسلمان از بیش از صد کشور جهان برای انجام اعمال و مناسک حج به مکه مکرمه سفر می‌کنند و در طول سال نیز میلیون‌ها مسلمان از سرتاسر جهان برای انجام عمره مفرده و زیارت خانه خدا به سرزمین وحی مشرف می‌شوند. این حضور هدفمند و گسترده با آن شرایط ویژه، بی‌تردید ظرفیت‌های استثنایی را ایجاد می‌کند که چنانچه دچار اهمال و غفلت‌زدگی نگردد، با برنامه‌ریزی صحیح و آگاهانه، می‌توان گره‌های کور جامعه اسلامی را گشود و بر بسیاری از مشکلات جهان اسلام فائق آمد.

در این پژوهش تلاش شده با شناخت ابعاد گسترده حج در زمینه‌های فرهنگی، سیاسی و اقتصادی، جایگاه این آئین عبادی - سیاسی در روابط بین کشورهای اسلامی مورد بررسی قرار گیرد؛ در این راستا از رهنمودهای استاد فرزانه جناب آقای دکتر مرتضویان بهره فراوان گرفتم که جای آن دارد از زحمات دلسوزانه و بی‌دریغ ایشان و جناب آقای دکتر طباطبایی که در امر مشاوره بنده را یاری نمودند تشکر و قدردانی نمایم.

۱-۱ بیان مساله

روابط بین الملل به معنای امروزی و مدرن آن ریشه در قرارداد وستفاليا و شکل گیری دولت - ملت ها دارد که وقایع جنگ جهانی اول و پس از آن جنگ جهانی دوم نقطه عطفی در روند این نوع از روابط می باشد. جنگ سرد، استراتژی بازدارندگی، اتحادها و ائتلاف های نظامی و استراتژیک، گسترش سازمانهای فراملی، رویکردهای اقتصادی و فرهنگی در تعاملات بین المللی، شکل گیری و گسترش سازمانهای مردم نهاد و از تحولاتی است که نظام بین الملل در راه تکامل خود طی کرده است. بررسی سیر این تحولات نشان از فرآیندی دارد که در آن از نقش دولت ها کاسته و نقش ملت ها و سازمانهای فرا ملی پررنگ تر می شود.

هر چند که در مسائل بین المللی همچنان دولت ها بازیگر اصلی به شمار می روند اما بسیاری از موارد، تصمیمات دولت ها متأثر از خواست ها و گرایشات جوامع می باشد.

نکته مهم اینکه تفکر حاکم بر نظام بین الملل برگرفته از مکاتب لیبرالی رئالیسم و یا ایده آلیسم می باشد و مشخصاً مکتب رئالیسم از جایگاه ویژه ای برخوردار است. اما به زعم اکثر صاحب نظران سیاسی این مکاتب علی رغم تکامل و تحولات پیش گفته، همواره دچار بحران های متعدد بوده و این مکاتب نتوانسته موجبات یک همگرایی همه جانبه را فراهم آورد.

کشورهای اسلامی نیز با جمعیت بیش از ۱/۵ میلیارد نفر در قالب دولت های ملی، در محیط بین المللی معاصر در سیاست ها و استراتژی ها تابعی از سیستم بین المللی حاکم هستند. این در حالی است که اسلام به عنوان دین کامل بشریت در همه زمینه های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی کامل ترین برنامه ها و آموزه ها را برای زندگی مسلمین در نظر داشته است.

ارتباطات سیاسی و بین المللی از جمله مسائل مهم زندگی بشری است که دیربازی است از اهمیت ویژه ای برخوردار بوده که البته در دین اسلام به آن پرداخته شده است.

حج یکی از آموزه های شگفت انگیز و پررمز و راز اسلام می باشد که به سان یک راهبرد اساسی در عرصه بین المللی برای کشورهای اسلامی ترسیم شده است. و ما در این تحقیق برآنیم تا به این پرسش پاسخ دهیم که حج به عنوان یک فریضه عبادی - سیاسی برای کشورهای اسلامی، از چه جایگاهی در روابط بین این کشورها برخوردار است؟

۱-۲ اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن :

اگر این موضوع مهم عبادی-سیاسی به خوبی مورد تحقیق قرار گیرد و ظرفیت‌های عظیم آن شناخته شود، می‌توان از این ظرفیت به فرصت‌هایی از همگرایی اسلامی دست یافت و گامی محکم در راه تحقق وحدت امت اسلامی برداشت. انگیزه بنده اعتقاد به وجود چنین ظرفیتی در موسم حج می‌باشد.

۱-۳ سوال تحقیق:

حج به عنوان یک فریضه عبادی - سیاسی برای کشورهای اسلامی، چه نقشی می‌تواند در روابط بین این کشورها ایفا می‌کند؟

۱-۴ فرضیه تحقیق:

«مراسم حج می‌تواند در سطوح گوناگون فردی، گروهی، محلی، ملی و جهانی نقشی تعیین کننده در گسترش روابط فرهنگی، اقتصادی و سیاسی بین کشورهای اسلامی ایفا کند.»

۱-۵ روش تحقیق :

روش تحقیق توصیفی - تحلیلی است.

۱-۶ روش گردآوری اطلاعات :

روش گردآوری اطلاعات اسنادی و کتابخانه‌ای است و رجوع به آرشیوهای تخصصی در باب حج و در صورت لزوم انجام مصاحبه با صاحب نظران؛

۱-۷ متغیرهای تحقیق:

الف) متغیر مستقل: مراسم حج؛

ب) متغیر وابسته: روابط فرهنگی، اقتصادی و سیاسی بین ملت‌های اسلامی؛

۸-۱ تعریف مفاهیم (واژه های کلیدی):

تعریف حج و عمره:

- مفسرین اسلامی حج را «قصد خانه خدا کردن برای انجام مناسک و اعمالی خاص در سرزمین خانه خدا» تعریف کرده اند

- تمتع: به معنای تلذذ است و به دلیل تلذذی که پس از خروج از احرام حاصل می شود و آنچه حرام بوده است حلال می شود به آن تمتع یا حج الاکبرگویند. این حج بر هر مسلمانی که مستطیع باشد واجب است.

- عمره یا حج اصغر: به حجی گفته می شود که وقوف در عرفه و منا ندارد و به آن حج عمره نیز گفته می شود. این عمل از مستحبات دین اسلام است.

مراسم حج و عمره:

مراسم حج یکی از واجبات الهی است که در میان مسلمانان از جایگاه ویژه ای برخوردار است و دارای مناسک ویژه و منحصر بفردی است که هر یک رمز و اسرار خاصی را در دل دارد.

این مراسم به دو نوع تقسیم می گردد: الف) عمره مفرده؛ ب) حج تمتع؛ تفاوت این دو در نوع و کیفیت اعمال و نیز موعد زمانی برگزاری عمل می باشد. عمره دارای اعمال محدودتر است و در طول سال می توان آن را بجای آورد اما حج تمتع گستره مناسک بیشتری دارد و تنها در ایام خاص و محدود سال (ذیقعد و ذیحجه) باید بجای آورده شود.

برائت:

برائت از مشرکین، تعبیری قرآنی به مفهوم بیزاری و اجتناب از مشرکین (مستکبرین) و دشمنان مسلمانان و قطع پیوند با آنها است و به معنای وسیع تر به فعالیت هایی که در بُعد سیاسی حج به صورت اجتماعی انجام می گیرد نیز اطلاق می شود.

راهبرد فرهنگی:

روش های کاربرد توان و قابلیت های فرهنگی برای حصول اهداف خاص در حوزه های فرهنگی، سیاسی و اجتماعی را راهبردهای فرهنگی می گویند.

همگرایی:

همگرایی سیاسی فرایندی است که طی آن واحدهای سیاسی به طور داوطلبانه از اعمال اقتدار تام خویش برای رسیدن به هدف‌های مشترک صرف‌نظر کرده از یک قدرت فوق ملی پیروی می‌کنند.

همگرایی فرهنگی:

همگرایی فرهنگی، نوعی همسویی و هم‌نوایی در ارزش‌ها، نگرش‌ها و رفتار تلقی می‌شود. اگر ارزش‌ها و نوآوری‌های فرهنگی، تأثیرات مشابهی داشته باشند و این اشتراک، باعث دگرگونی اجتماعی یگانه‌ای شود، فرایند همگرایی فرهنگی روی می‌دهد.

روابط بین الملل اسلامی:

الف) پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) در مورد برقراری ارتباط بین‌المللی اهتمام خاصی داشت. ایمان، قاطعیت، توکل بر خدا و اعتماد به نفس اساس سیاست بین‌المللی آن حضرت را تشکیل می‌دادند. ارسال نامه و سفیر به زمامداران آن روز، به ویژه امپراتوران روم و ایران، از رویدادهای نادر تاریخ روابط بین‌الملل به شمار می‌آیند. اسلام درصدد ساختن جهانی است که همه انسان‌ها بتوانند با تفاهم و تعاون زندگی کنند. تاریخ روابط بین‌الملل در اسلام، میزان گرایش جامعه اسلامی به روابط بین‌المللی و احترام به اصول حاکم بر آن را به خوبی نشان می‌دهد.

ب) از مهم‌ترین اقدامات جهان‌اسلام در دوران معاصر، تأسیس «سازمان کنفرانس اسلامی» در سال ۱۳۴۸ هـ ش است. این سازمان تاکنون تلاش‌هایی در سطح بین‌المللی، به ویژه کشورهای اسلامی، انجام داده است. از کارهای ارزشمند آن تدوین «اعلامیه حقوق بشر اسلامی» را می‌توان نام برد. «سازمان کنفرانس اسلامی» با وجود عملکردهای مثبت، هنوز نتوانسته است انتظار جهان اسلام را تأمین کند.

ج) انقلاب اسلامی با طرح اصول و معیارهای اسلامی، تحرک تازه‌ای در روابط بین‌الملل جهان اسلام به وجود آورد. احیای اندیشه «امت اسلامی»، اصل «نفی سلطه جویی و سلطه‌پذیری» و داشتن رابطه صلح‌آمیز با کشورهای غیر محارب اصول روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران به شمار می‌آیند. توفیق نظام اسلامی در عمل کردن به اصول و پر کردن شکاف بین نظر و عمل است.

۱-۹ سازماندهی تحقیق

این تحقیق در پنج فصل ارائه شده است.

در **فصل اول** بیان مسئله و کلیات تحقیق نگارش یافته است، **فصل دوم** مباحث تئوریک در خصوص روابط بین‌الملل فرهنگی و زمینه‌هایی که این نوع از روابط برای بهبود و گسترش سطح تعاملات بین کشورها ایجاد می‌کند به‌عنوان مبانی نظری بحث بیان گردید. **فصل سوم**، رویکردهای نظری در فقه و اجتهاد اسلامی و امکان نظریه‌پردازی در عرصه مسائل بین‌المللی براساس آموزه‌های دینی مورد بحث قرار گرفته است.

فصل چهارم شامل سه بخش است که ابعاد حج در سه حوزه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی مورد مطالعه قرار گرفته است و در **فصل پنجم** وضعیت موجود جایگاه حج در مناسبات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جهان اسلام بیان شده است.

در پایان نتیجه‌گیری مباحث در سه بخش فرهنگی، سیاسی و اقتصادی تقدیم گردیده و نقش حج به‌عنوان عاملی تأثیرگذار در روابط بین کشورهای اسلامی معرفی شده است.

۱-۱۰ مروری بر ادبیات تحقیق (پیشینه تحقیق):

در رابطه با موضوع حج صدها مقاله و کتاب به نگارش درآمده است که البته بیشتر این تالیفات به مسائل فقهی و مناسک حج پرداخته و بسیاری دیگر به ابعاد اعتقادی، اسرار و معارف، تاریخ و اماکن مرتبط با حج و حتی مسائل اجتماعی و سیاسی به رشته تحریر درآمده است اما در باب موضوع خاص ما در این تحقیق که به تبیین بعد بین‌المللی حج و نقش حج در همگرایی و گسترش روابط بین‌الملل اسلامی تحقیق خاص و برجسته‌ای صورت نگرفته است.

البته از تالیفات اساتید و ارباب قلم که در موضوع حج خصوصاً بخشهایی که ابعاد سیاسی حج را مورد بررسی قرار داده استفاده خواهم نمود.

در اینجا مروری داریم بر ادبیات تحقیق و برخی تالیفات که به موضوع تحقیق نزدیک است را معرفی می‌نماییم:

جرعه ای از بیکران زمزم، عبدالله جوادی آملی، قم، نشر مشعر، ۱۳۷۱

تمام عبادات - و از جمله حج - را باطن و سرّی است، ظاهر حج را مردم می‌شناسند و می‌دانند، اما به باطن آن، تنها عارفان نایل می‌شوند. انسان، ظاهر عبادات را با قالب خود می‌یابد و باطن آن را با قلب خویش. برای بحث از هر کدام، دانشی ویژه است. ظاهر را فقه درست می‌کند و باطن را عرفان.

این کتاب حج را نه از نگاه سیاسی و بین‌المللی که از منظر عرفانی به موضوع پرداخته و گوشه‌ای از اسرار حج را نمایانده و مقداری از لذایذ معنوی حج را تقدیم خوانندگان کرده است.

صهبای حج، عبدالله جوادی آملی، قم، انتشارات اسراء، ۱۳۹۰.

کتاب صهبای حج برای آشنا شدن به حقایق و اسرار و حکمت‌های فراوان موجود در حج، توسط آیت الله جوادی آملی، تدوین و به نگارش درآمده است. این اثر ارزشمند استاد با نگاهی عرفانی به آموزه‌های حج به ابعاد اعتقادی، اجتماعی، فقهی و سیاسی حج می‌پردازد و نیز تفسیر آیات پیرامون حج را نگاه شده است. این کتاب مشتمل بر چهار بخش مجموعه کاملی است که از آغاز سفر حج تا انجام آن را در بر می‌گیرد.

ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، محمدتقی رهبر، قم، نشر مشعر، ۱۳۷۷

حج، الگوی جامعه ای به دور از رذائل مادی و معنوی و دارای تمام ابعاد سیاسی و اجتماعی است. این اثر نگرشی است نو، به ابعاد گوناگون این فریضه الهی از جمله ابعاد سیاسی و اجتماعی حج که با نگاهی کلی به این ابعاد پرداخته است. ما در این تحقیق در موارد زیادی از مطالب این اثر بهره خواهیم برد و بخشی از مطالب تحقیق در خصوص ابعاد سیاسی و اجتماعی حج به این کتاب استناد خواهد شد.

حج، نماز بزرگ، غلامعلی حداد عادل، قم، نشر مشعر، ۱۳۸۲.

نویسنده در این کتاب پا به پای مناسک پیش رفته و در حدّ توان سعی کرده باطن حج و رمز آن را بشناساند و بگشاید. در این کتاب حج به نمازی بزرگ تشبیه شده که حج‌گزار باید آن نماز بزرگ را الگوی نمازهای واجب روزانه خود قرار دهد. این کتاب به ابعاد و تاثیرات عبادی حج می‌پردازد.

حج در اندیشه اسلامی، سیدعلی قاضی عسکر، قم، موسسه فرهنگی هنری مشعر، ۱۳۷۵

کتاب حاضر برای دستیابی به معرفت و شناخت اسرار حج و اماکن تحریر شده و در آن مباحثی چون: حج در اندیشه اسلامی، آداب سفر حج و اسرار و معارف آن، طواف و پیشینه و اهمیت آن، مقام ابراهیم، صفا و مروه، عرفات و... بحث و بررسی شده است. بیان برخی مسائل اندیشه‌ای در باب حج مشوقی برای مرور این کتاب می‌باشد.

در راه برپایی حج ابراهیمی، عباسعلی عمید زنجانی، قم، موسسه مشعر، ۱۳۷۵

یکی از کتابهایی که به موضوع تحقیق مانزدیک می‌باشد این اثر استاد عمید زنجانی می‌باشد که می‌تواند در این تحقیق ما را یاری نماید.

وی با این بیان که در میان مراسم عبادی - سیاسی اسلام، حج از جمله کانون‌های قدرت زا و اهرم‌های انتقال نیرو است که می‌تواند قدرت لازم را برای جهانی کردن رسالت اسلام و رها نمودن مسلمانان از سلطه استکبار جهانی به وجود آورد. البته وقتی که روح حج، حاکم بر مراسم حج باشد؛ به تبیین مسئله پرداخته است.

کتاب حاضر، گامی است در جهت تحقق اهداف حج و شناخت راهکارهای نیل به آن هدف. مباحث این کتاب از این قرار است: بررسی فلسفه حج، بازگرداندن حج به شیوه ابراهیمی، فلسفه سیاسی برائت از مشرکان، تحقیقی درباره جدال ممنوع در حج و حرم و آینده آن و...

صحیفه حج، معاونت آموزش و پژوهش بعثه مقام معظم رهبری، تهران، نشر مشعر، ۱۳۸۲، ۲مجلد

مجموعه حاضر در راستای نیل به بخشی از اهداف بزرگ حج است که در دو مجلد فراهم آمده است؛ جلد نخست، مجموعه سخنان و پیام‌های رهبر کبیر انقلاب اسلامی امام خمینی (قدس سره) است و جلد دوم، مجموعه سخنان و پیام‌های مقام معظم رهبری مدّ ظله العالی است.

مبانی دینی و سیاسی برائت از مشرکان، سید جواد ورعی، نشر مشعر، ۱۳۷۹

برائت از مشرکان از اجزای انفکاک ناپذیر مراسم عبادی - سیاسی حج ابراهیمی است. کتاب حاضر تلاشی ارزشمند در جهت تبیین مبانی دینی و سیاسی این اصل مسلم است.

کنگره عبادی سیاسی حج، مرکز تحقیقات حج، قم، نشر مشعر، ۱۴۰۵ق

تحولات اخیر حج، دستاورد عظیم انقلاب اسلامی است که با رهبری امام راحل آغاز شد. امام راحل، طی سالیانی دراز با سخنرانی‌ها و پیام‌های بسیار مهم، رهنمودهای ارزشمند خود را در زمینه‌های مختلف بیان نمودند که در این مجموعه گردآوری شده است.

پیام‌های امام به حجاج ایرانی، دیدار با روحانیون کاروان‌ها، سخنرانی‌های امام در عید قربان و... در این مجموعه آمده است که می‌تواند در این تحقیق مورد استفاده قرار گیرد.

نظریه فرهنگی روابط بین‌الملل، ریچارد ندلیو، مترجمان سید جلال دهقانی فیروزآبادی، روح‌الله طالبی آرانی، مرتضی نورمحمدی، ۱۳۹۱، پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات.

این کتاب در واقع ترجمه فصول اول، دوم، سوم و دهم کتابی به همین نام است، مؤلف در این کتاب در پی تدوین یک نظریه جدید بین‌المللی با مبانی نظری متفاوت است. ایشان معتقد است هیچ یک از پارادایم‌های اصلی روابط بین‌الملل بر روح استوار نیستند. در این کتاب تلاش می‌شود نظریه‌ای روح‌محور ارائه شود تا این خلا و غفلت مفهومی را مرتفع سازد و با متمایز ساختن انگیزه‌های برخاسته از شهوت و روح و ترسیم جهان مبتنی بر این دو، پارادایم متفاوتی در مورد سیاست و روابط بین‌الملل ارائه شود. در این کتاب از یک سو فرهنگ در معنا و مفهوم «وبری» آن برای تبیین اهداف انسانی و تحول و دگرگونی آن در جوامع و ادوار مختلف به کار رفته و از سویی دیگر، فرهنگ در معنای «دورکهایمی» در این کتاب با ارائه چهارچوبی برای مطالعه سیاست، یک نظریه روابط بین‌الملل استخراج شده است.

فرهنگ و روابط بین‌الملل، جولی ریوز، مترجم محسن بیات، ۱۳۸۷، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

در این کتاب مؤلف کوشیده است تا مسائل بین‌المللی را فراتر از چهارچوب‌های نظریات غالب بین‌الملل که اساساً مبتنی بر عنصر قدرت است را تحلیل نماید. و فرهنگ را محور نظریات خود قرار داده است. ایشان معتقد است تاریخ رشته روابط بین‌الملل نشان می‌دهد که شیوه‌های متفاوتی برای تفکر در مورد فرهنگ وجود دارد، اگرچه ما همیشه نسبت به آنها آگاهی نداریم. از یک منظر انتقادی، مجبور نیستیم بپذیریم که فرهنگ منشأ تفاوت‌های میان ماست؛ بلکه فرهنگ می‌تواند یک زبان

مشترک باشد. در این زمینه تصورات ما در خصوص فرهنگ و نحوه نگرش ما، بسیار حائز اهمیت است. از این لحاظ، تصور انسان‌گرایانه مستعد شکل دادن به روایت‌های جهان وطنی است، در حالی که تصور انسان‌شناسانه لزوماً روایت‌های خاص‌گرایانه را به بار می‌آورد.

دیپلماسی فرهنگی، صالحی امیری، سید رضا و سعید محمدی، ۱۳۸۹، تهران، انتشارات ققنوس.

دیپلماسی فرهنگی در واقع تامین منافع ملی با استفاده از ابزارهای فرهنگی است. امروزه حتی قوی‌ترین کشورهای دنیا در عرصه بین‌المللی ترجیح می‌دهند تا آنجا که ممکن است از شیوه‌های فرهنگی برای تامین منافع خود استفاده کنند. مفروض اصلی کتاب دیپلماسی فرهنگی بر این پایه استوار است که پیشبرد منافع ملی با به‌کارگیری ابزارهای فرهنگی ممکن است نتواند به تنهایی جایگزین سایر ابزارهای دیپلماتیک نظیر ابزارهای سیاسی، اقتصادی، نظامی و... باشد اما می‌تواند مکمل آنها باشد.

- اسلام و روابط بین‌الملل: چارچوب‌های نظری، موضوعی و تحلیلی، پوراحمدی، حسین و همکاران (۱۳۸۹)، تهران: دانشگاه امام صادق(ع).

- «مبانی فرانظری نظریه اسلامی روابط بین‌الملل»، سید جلال دهقانی فیروزآبادی، فصلنامه روابط خارجی، سال دوم، شماره ششم، تابستان ۱۳۸۹.

- اصول حاکم بر روابط بین‌الملل نظام اسلامی (مقاله)، جوادی آملی، عبدالله، نشریه: فقه و اصول «حکومت اسلامی» تابستان ۱۳۸۷ - شماره ۴۸